Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

Олександр ФЕДЬКОВ

26 серпня 2026 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА

ООК 30.01 НАВЧАЛЬНОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ

підготовки здобувачів вищої освіти *першого (бакалаврського) рівня вищої освіти*
за освітньо-професійною програмою **Середня освіта (Історія та громадянська освіта)**
спеціальності **А4 Середня освіта (за предметними спеціальностями)**
предметна спеціальність **А4.03 Середня освіта (Історія та громадянська освіта)**
галузі знань **А Освіта**
мова навчання *українська*

2026-2027 навчальний рік

Розробник програми: Віталій ГУЦАЛ, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

Затверджено на засіданні кафедри археології, спеціальних історичних і правознавчих дисциплін

Протокол № 8 від 26 серпня 2026 року

Завідувач кафедри _____ Олександр ФЕДЬКОВ

ПОГОДЖЕНО

Гарант освітньої програми _____ Олександр ЮГА

ВСТУП

В підготовці висококваліфікованого спеціаліста-історика вивчення дописемного періоду історії людства, який нараховує сотні тисячі років, займає значне місце. Сприяє цьому археологічна практика.

Археологічна практика студентів історичного факультету ОПП «Середня освіта (Історія та громадянська освіта)» проводиться в польових умовах у літні місяці, після виконання першокурсниками планів аудиторних занять, розрахованих на перший і другий семестри. База для проходження практики визначається керівниками археологічної експедиції університету, згідно планів археологічного дослідження та виходячи із загальнодержавних інтересів охорони та збереження пам’яток історії та культури. Об'єкти дослідження можуть знаходитися як на території області, де розташований навчальний заклад, так і за її межами. Студентам дозволяється брати участь у роботі експедиції, яка організовується закладом, де вони безпосередньо навчаються або працювати в складі дослідницьких загонів, сформованих іншими відповідними установами України чи зарубіжних країн.

Програма передбачає мету, завдання і зміст археологічної практики, визначає вид контролю набутих здобувачами вищої освіти знань, умінь та навичок, форму звітності, той рівень набутого досвіду, який необхідний для самостійного ведення археологічних пошуків, краєзнавчих і педагогічних робіт, керівництва археологічними гуртками, створення музейних експозицій тощо.

До археологічної практики бажано також залучати і студентів старших курсів, які можуть суттєво допомогти своєю підготовкою, отриманою в попередні роки, першокурсникам. Окрім цього це сприятиме збору матеріалів для написання курсових, бакалаврських і дипломних робіт. Не зайвою буде і участь учнів шкіл, які зможуть реально відчути себе дослідниками.

За навчальним планом археологічна практика передбачена у другому семестрі. Тривалість практики два тижні для спеціальності 014 Середня освіта (Історія) за освітньою програмою Середня освіта (Історія).

1. Метою практики є ознайомлення здобувачів вищої освіти з сучасними прийомами і методикою проведення археологічних розвідок і розкопок, пам'яток різних видів; володіти науковою термінологією й користуватися нею; підготувати кваліфікованих дослідників, які зможуть використовувати ці методи і прийоми на практиці в ході подальших самостійних досліджень. Знайомство з певними археологічними культурами і епохами, пробудження інтересу до минулого свого краю, поваги до своєї професії, дати виклад сучасних методів і прийомів археологічних розвідок і стаціонарних розкопок

Завдання археологічної практики полягає в тому, щоб закріпити

теоретичні знання майбутніх фахівців-істориків, показати їм як реально виглядають археологічні пам’ятки, що таке основні джерела з давньої історії, якими артефактами представлений первіснообщинний лад.

Практика має навчити студента вмінню виявляти археологічні пам’ятки на місцевості, розрізняти матеріали однієї культури від іншої. За зовнішнім виглядом і за типологічними ознаками визначати культурну приналежність предметів і їх хронологію, вміти простежувати найменші відхилення і зміни культурного шару, методично грамотно вести процес розкопок, правильно фіксувати і описувати знахідки і відкриті об'єкти.

Далеко не останнім завданням археологічної практики є саме дослідження конкретної пам'ятки, що збагачує джерельну базу історичної науки.

Під час практики студент має навчитися аналізувати здобутий матеріал і на цій основі відтворювати об'єктивний хід історії, всі особливості соціально-економічного і культурного розвитку попередніх поколінь.

2. Обсяг навчальної археологічної практики

Найменування показників	**Характеристика навчальної дисципліни**
Семестр проходження	2
Кількість кредитів ЄКТС	3
Загальний обсяг годин	90
Кількість годин навчальних занять	-
Лекційні заняття	-
Практичні заняття	-
Семінарські заняття	-
Лабораторні заняття	-
Самостійна та індивідуальна робота	-
Форма підсумкового контролю	Залік

3. Статус навчальної археологічної практики: обов’язковий освітній компонент професійної підготовки.

4. Передумови для проходження дисципліни: опанування здобувачами вищої освіти дисципліни «Археологія України».

5. Програмні компетентності.

Інтегральна компетентність	Здатність розв’язувати складні спеціалізовані завдання та практичні проблеми у галузі середньої освіти, що передбачає застосування теорій та методів педагогіки, психології, історії,

	методики викладання історії і громадянської освіти та характеризується комплексністю й невизначеністю умов організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти.	
Загальні компетентності (ЗК)	**ЗК 08**	Здатність зберігати і примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій.
	ЗК 10	Здатність діяти як свідомий громадянин України, виявляти патріотизм і готовність до виконання конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, а також діяти в умовах безпекових загроз і критичних ситуацій.
Спеціальні (фахові) компетентності (СК)	**СК 05**	Оперування основними і спеціальними методами викладання історії в закладі середньої освіти.
	СК 11	Оперування у професійній діяльності базовими знаннями про особливості розвитку людства у період Стародавньої історії.
7 – Програмні результати навчання		
	ПРН 10	Застосовувати знання з курсу археології України та архівно-музейної справи у професійній діяльності.
	ПРН 12	Вміти аналізувати сучасні історіографічні концепції у розумінні епохи середньовіччя; характеризувати джерела формування середньовічної цивілізації; аналізувати основні етапи її розвитку; аналізувати особливості матеріального життя та суспільних відносин епохи середньовіччя; виділяти причини і наслідки історичних подій середньовічної історії; оцінювати факти середньовічної історії та оперувати ними.
	ПРН 14	Вміти простежувати логіку розвитку тієї чи іншої події чи явища в історії країн Азії та Африки у новий та новітній час; порівнювати тенденції розвитку країн африканського та азійського континентів у часовій та просторовій перспективі.
	ПРН 15	Володіти навичками ефективної соціальної комунікації та ненасильницького розв'язання соціальних конфліктів. Вміти вести переговори, досягати компромісу та консенсусу засобами діалогу через критичне дослідження ситуації конфлікту. Вміти застосовувати навички соціальної комунікації у професійній діяльності.

8. Методи навчання: словесні, наочні методи: лекція, розповідь, пояснення, бесіда, дискусія, диспут, робота з різним археологічним матеріалом (артефактами), археологічними картами, довідниками та ін.

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ПРАКТИКИ
ПІДГОТОВЧА РОБОТА

1) Проведення організаційної роботи практикантів, та всіх учасників археологічної експедиції.
2) Вибір об'єкта археологічної практики, визначення її завдань, наукового значення, складання конкретної програми розвідок і розкопок.
3) Інструктаж по техніці безпеки.
4) Визначення терміну роботи експедиції.
5) Правила внутрішнього розпорядку. Організація життя колективу на принципах самообслуговування. Вироблення у студентів практичних навичок організації побуту, вміння пристосовуватись до польових умов.
6) Відкриті листи на право виконання різних видів археологічних робіт. Умови отримання дослідником дозволу на археологічні розкопки.
7) Знайомство з краєзнавчою і спеціальною літературою, що присвячена району де будуть проводитись розкопки.

Спорядження археолога: відкритий лист, карта, зошит, олівці, компас, фотоапарат, обгортковий папір, рулетка, щітка, лопата, особисті документи тощо.

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ І КУЛЬТУРНИЙ ШАР.

Археологічна пам'ятка – об'єкт археологічної спадщини національного або місцевого значення, який занесено до Державного реєстру нерухомих пам'яток України. При проведенні археологічних досліджень і проходженні археологічної практики здобувачі вищої освіти зобов'язані керуватися законами України **«Про охорону археологічної спадщини» і**
«Про охорону культурної спадщини». Ці Закони регулюють відносини, пов'язані з охороною археологічної і культурної спадщини України – невід'ємної частини культурної спадщини людства, вразливого і невідновлюваного джерела знань про історичне минуле, а також визначають права та обов'язки дослідників археології.

Види археологічних пам'яток: – місця проживання (печери, скельні навіси, стоянки, стійбища, кочів'я, поселення, городища, фортеці);
– місця пов'язані з виробничою діяльністю людей (рудники, кар'єри, шахти, ремісничі споруди, болотяні руди, лісові угіддя, поля, дороги, місця рибної ловлі, системи зрошення, джерела, водопроводи і т. н.);
– місця культові (святилища, капища, жертовники, ідоли, наскальні малюнки, священні гаї);
– місця захоронень (ґрунтові могильники, кургани, мегаліти, дольмени, кромлехи).

Культурний шар і процес його утворення.
– Площа і потужність культурного шару, шляхи їх визначення.

– Одношарові і багатошарові пам’ятки.

– Стратиграфія.

– Закономірності вивчення культурного шару, підйомний матеріал, зміни кольору ґрунту і їх значення.

– Шурфовка і траншеї.

– Берегові зрізи, придорожні канави, будівельні роботи і їх роль у можливому виявлені пам’яток археології.

– Описування поселення. Збір і аналіз фольклорного і топонімічного матеріалу, легенд і переказів. Вивчення рельєфу місцевості. Опитування населення.

– Датуюче значення культурного шару.

– Ознаки пошкодженості культурного шару перекопами, оранкою тощо.

– Зміщення культурних нашарувань в результаті зсувів ґрунту, дощових зливів, підмивання берегів і т. ін.

Будівельний ярус – група одночасних споруд і культурний шар супутний їм.

Будівельний період – етапи існування одного архітектурного об’єкту (ремонт, прибудови нових частин, перепланування).

Археологічний комплекс – сукупність речей, що одночасно потрапили в землю.

Види комплексів: інвентар житла, поховання, скарби.

Недопустимість змішування різних комплексів.

ВИДИ І СПОСОБИ ПРОВЕДЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК

Мета археологічної розвідки – виявлення нових археологічних пам’яток, складення карти, схеми розташування, попереднє вивчення і опис. Маршрутні і тематичні розвідки.

– Закономірності розташування археологічних пам’яток і впливи на них господарської діяльності.

– Виходи культурного шару у берегових відслоненнях, стінках ровів, котлованів і т. п.

– Пошуки палеолітичних, мезолітичних і неолітичних поселень. Особливості виявлення пам’яток епохи енеоліту, бронзи та раннього заліза.

Види археологічних розвідок:

– пошуки нових, ще не відомих пам’яток;

– обстеження вже відкритих раніше пам’яток.

Способи проведення розвідок:

– пішохідне обстеження місцевості;

– авіарозвідки;

– розвідка за фосфатними пробами;

– підводні розвідки;

– електророзвідки;

– магніторозвідки;

– сейсморозвідки;
– біорозвідки.

Документація розвідок: щоденник, креслення, плани, карта, фотоплівка і фотографії.

Необхідність паспортизації пам'ятки (зазначення географічної прив'язки і координат, власника землі, населеного пункту, тип і характеристика пам'ятки і т. п.).

Передача відповідної інформації у місцеву сільську раду, районний відділ культури. Роз'яснювальна робота серед населення, контакти з місцевим вчительським колективом і школярами.

РОЗКОПКИ ПОСЕЛЕНЬ

Попередні роботи: вивчення особливостей культурного шару, розмірів поселення, хронології, складання конкретного плану робіт на певний термін.

В процесі досліджень треба дотримуватися таких правил:
– Обов'язковість розкриття культурних нашарувань до материка.
– Оптимальні розміри розкопу. Правила його закладання, орієнтація, форма, поділ на квадрати, нумерація цифрова і буквенна.
– Система прирізок. Бровки і «попи».
– Акуратність і естетика розкопу.
– Зняття ґрунту горизонтальними і похилими пластами.
– Пересівання землі, перетирання руками.
– Виявлення і розчистка речей.
– Зачистка і її особливості.
– Вміння простежувати плями, стерильні прошарки.

Різновидності житлових споруд: наземні будівлі, напівземлянки землянки.

Прийоми їх розчистки:

– Спостереження за конструкцією і деталями житла.
– Планування, поділ на приміщення, вхід, стіни, стовпові ями, дах і ін.
– Система опалювання – вогнище, пічка.
– Основа вогнища, тривалість функціонування.
– Конструкція печі (стінки, черінь, купол, димохід, устя, передпічна яма, розміри) і матеріал з якого вона збудована (глина, пруття, камінь, цегла, битий посуд).

РОЗБИРАННЯ ДОСЛІДЖУВАНОГО ОБ'ЄКТУ

Це відповідальний і необхідний етап в ході розкопок, остання можливість переконатись у правильності чи помилковості зроблених попередніх висновків. Для цього потрібно дотримуватися таких правил:
– Визначення почерговості розбирання залишків споруд.
– Обов'язковість фіксації найдрібніших деталей.
– Відповідальне розуміння того, що об'єкт назавжди зникне і навіть

огріхи в його інтерпретації вже неможливо буде виправити.

ПРАВИЛА ОБЛІКУ І КОНСЕРВАЦІЯ ЗНАХІДОК І ОБ'ЄКТІВ

В процесі археологічної практики здобувач вищої освіти має оволодіти системою знань і навичок, яка дозволить правильно виконувати різні види робіт по фіксації, опису, реєстрації, консервації знахідок. Для цього треба знати що таке:

–Сітка квадратів. Координатні точки і проміри.

– Вимірювальні інструменти (лінійка, рулетка, компас, ватерпас, нівелір).

–Рисовальна сітка. Умовні знаки.

–Характер і призначення планів і профілів.

–Правила заміру місцезнаходження предметів і споруд.

– Індивідуальні і масові знахідки, очищення і їх опис, шифрування і реєстрація.

–Книга обліку. Інвентарний номер.

–Первинна реставрація і консервація знахідок.

–Використання клеїв, пакувальних матеріалів.

–Фотофіксація окремих речей, комплексів, місцевості.

–Методика перевезення виявлених об'єктів монолітами.

–Естампажні копії рельєфних зображень.

ТОПОГРАФІЯ В АРХЕОЛОГІЇ

Здобувач вищої освіти повинен оволодіти знаннями з топографії і розумітися в таких питаннях, які обов’язково виникнуть в польових умовах при розкопках археологічних об’єктів. Потрібно знати, що собою являють:

– Топографічні карти і їх різновидність.

– Числовий і лінійний масштаб.

– Горизонталі і їх висота.

– Археологічні карти (загальні і тематичні ситуаційні схеми).

– Вимірювання прямих ліній, схилів і висот.

– Інструментальні і окомірні визначення віддалі. Теодоліт, бусоль і нівелір – найнеобхідніші в польових умовах прилади.

– Складення планів полярним способом і способом засічок.

МЕТОДИ ПРИРОДНИЧИХ НАУК В АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Можливості застосування досягнень різних напрямків сучасної науки в археологічних дослідженнях постійно збільшуються. Практиканти повинні:

– володіти методикою збору і підготовки археологічних матеріалів для їх вивчення в лабораторних умовах за радіовуглецевим,

дендрохронологічним і археомагнітним методами;

– знати правила відбору зразків для споро-пильцевого аналізу, петрографічного і агробіологічного вивчення.

– вміти відбирати кісткові рештки як предмет для остеологічного дослідження.

ПРАВИЛА ТЕХНІКИ БЕЗПЕКИ

Дослідження археологічних старожитностей має супроводжуватись неухильним дотриманням всіх норм і вимог техніки безпеки, які полягають, перш за все, у:

1. Дотриманні загальної дисципліни і внутрішнього розпорядку всіх членів експедиційного колективу.
2. Встановленні розумних контактів з місцевим населенням, які унеможливлюють вживання спиртних чи інших шкідливих для здоров'я речовин і напоїв, що ведуть до загострення стосунків тощо.
3. Веденні земляних робіт на розкопі з таким розрахунком, щоб не допустити можливих обвалів, травм і т. п. У випадку виявлення вибухонебезпечних предметів негайно припинити роботи і повідомити відповідні організації, в обов'язки яких входить знешкодження таких знахідок.
4. Врахуванні можливої небезпеки, яка виникає при пересуванні по крутих схилах, ярах, обстеженні печер і ін.
5. Обережному поводженні на воді, забороні купатись у недозволених місцях, влаштуванні провокаційних змагань та демонструванні будь-яких спортивних здібностей.
6. Застосуванні запобіжних заходів, які попереджують сонячні опіки, теплові удари.

ЗВІТНА ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПІДВЕДЕННЯ ПІДСУМКІВ ПРАКТИКИ

Під час археологічної практики здобувачами вищої освіти ведуться щоденники, де в усіх деталях фіксується процес дослідження пам'ятки.

Щоденник є важливим документом і має містити інформацію про завдання експедиції і її склад, дату (число, день, місяць, рік), назва населеного пункту, географічне розташування, топографію пам'ятки, характеристику культурного шару, опис відкритих об'єктів, знахідок та їх місцезнаходження із зазначенням глибин, квадратів тощо.

Практикант має продемонструвати вміння аналізувати археологічні матеріали, робити узагальнення, відтворювати історичний процес.

Текст щоденника доповнюється рисунками знахідок, схематичними планами розкопів і т. п .

До щоденника можуть додаватись і плани, виконані на окремих аркушах міліметрового паперу.

Важливо також, щоб у щоденнику були подані записи місцевих легенд, фольклорний і етнологічний матеріал, історичні відомості, які зберегла народна пам'ять.

Доцільним доповненням щоденника стануть фотодокументи (плівки, фотографії), кольорові малюнки і карти виконані студентом.

Після закінчення практики проводиться підсумкова конференція, на якій студенти виступають з доповідями про результати дослідження археологічного об'єкту, діляться своїми враженнями і побажаннями щодо проходження практики.

Після завершення практики, підготовлена документація здається на перевірку керівнику і зберігається на кафедрі один рік.

Підсумком археологічної практики є залік, який проставляється у відомість і залікову книжку.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРАКТИКИ

Загальна кількість балів – 100.

Оцінка ставиться за виконання студентами усіх вимог і завдань програми практики та якість звітної документації. Вона є комплексною і складається з:

- Відвідування практики – 10 балів.
- Ведення щоденника проходження практики (передбачає щоденні записи про форму і зміст виконаної здобувачем вищої освіти роботи) – 25 балів.
- Виконання практичних завдань – 45 балів.
- Індивідуальний звіт – 10 балів.
- Захист практики – 10 балів.

ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Авдусин Д. А. Полевая археология СССР. Москва, 1980.
2. Бонь О. І., Ковальов Є. А. Методичні рекомендації для проходження студентами археологічної практики. Київ, 2017.
3. Бунятян К. П. Методика социальных реконструкций в археологии. Киев, 1985.
4. Гарден Жан-Клод. Теоретическая археология. Москва, 1983.
5. Герасимова Н. Г., Мазуркевич А. Н., Иванько Н. И. О возможностях фосфатного анализа при изучении культурного слоя // Поселения: Среда, культура, социум. Санкт-Петербург, 1998.
6. Горохівський П. І. Археологія: Курс лекцій: Навчальний посібник. Умань: ПП Жовтий О.О., 2011. 380 с.
7. Горохівський П. І. Археологія: Навчально-методичний посібник для студентів денної та заочної форми навчання. Умань: ПП Жовтий О. О., 2014. 132 с.

8. Клейн Л. С. Археологические источники. Санкт-Петербург, 1995.
9. Любичев М. В., Мизгін К. В., Варачова К. Г. Практикум з основ археології. Навчально-методичний посібник для студентів 1 курсу історичного факультету для практичних занять з курсу «Основи археології». Харків: С.А.М., 2014. 132 с.
10. Мазуркевич А. Н. Опыт создания программы анализа распределения находок в культурном слое // Древности лесной зоны Восточной Европы. Санкт-Петербург, 1994.
11. Мартынов А. И., Шер Я. А. Методы археологического исследования. Москва, 1989.
12. Микляев А. М. Археологическая география: Предмет, задача, метод // АСГЭ. № 25. 1984.
13. Миллер А. А. Археологические разведки // Известия ГАИМК. Вып. 83. Ленинград, 1934.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Блаватский В. Д. Античная Полева археология. Москва, 1967.
2. Ганьшин В. И. Простейшие измеренения на местности. Москва, 1973.
3. Закон України "Про охорону археологічної спадщини". Київ, 2004.
4. Стешенко Л. А., Тепферов В. Д. О памятниках истории и культуры. Москва, 1967.
5. Чмихов М. О., Шилов Ю. О., Корнієнко П. Л. Археологічні дослідження курганів. Київ, 1989.
6. Шовкопляс І. Г. Основи археології. Київ: Вища школа, 1972. 221 с.